

До поняття юридичної безпеки

фізичних осіб як суб'єктів права України (адміністративно-правовий аспект)

Д. О. Безzubов

кандидат юридичних наук, доктор філософії права, доцент кафедри конституційного та адміністративного права Київського університету права НАН України

У статті розглядається проблема юридичної безпеки фізичних осіб як суб'єктів права України. Розкриваються механізми виникнення та функціонування загроз фізичним особам у правовому полі. Подається аналіз основних складових юридичної безпеки. Пропонуються шляхи підвищення рівня безпеки фізичних осіб у правовому полі за допомогою адміністративних важелів впливу.
Ключові слова: фізична особа, громадянин, правова безпека, загроза, небезпека.

В статье рассматривается проблема юридической безопасности физических лиц как субъектов права Украины. Раскрываются механизмы возникновения и функционирования угроз физическим лицам в правовом поле. Дается анализ основных составляющих юридической безопасности. Предлагаются пути повышения уровня безопасности физических лиц в правовом поле с помощью административных рычагов влияния.

Ключевые слова: физическое лицо, гражданин, правовая безопасность, угроза, опасность.

This paper addresses the problem of legal security of individuals as subjects of law in Ukraine. Reveals the mechanisms of functioning and

threats to individuals in the legal field. The analysis of basic components of legal security. Ways of improving the safety of individuals in the legal field by using administrative levers.

Keywords: individual, citizen, legal security, threat, danger.

Проблема забезпечення юридичної безпеки в Україні включає юридичну безпеку особи, суспільства і держави. Забезпечення безпеки суспільства і держави починається із забезпечення юридичної безпеки особи. Тільки на основі безпеки особи можна проектувати та здійснювати заходи по забезпеченню безпеки суспільства і держави. Діяльність держави, зокрема її юридичних органів, має бути звернена до особи, її інтересів, прав і свобод. Там, де особа в безпеці, там у безпеці суспільство і держава, адже держава є сукупністю, спільністю осіб. Будь-яке порушення законних прав особи, визначених конституцією і законодавством країни, неминуче ставить під загрозу безпеку суспільства.

Очевидно, що за відсутності реальних гарантій безпеки фізичних осіб, всі інші гарантії економічної, соціальної та політичної безпеки держави і нації втрачають будь-який сенс. Це особливо видно в Україні, коли «наївно серйозно сподіватися на її відродження в умовах падіння «ціни» людського життя і пов'язаної з цим глибокої кризи соціальних і духовних основ людського буття» [1, с. 34].

Проблеми забезпечення індивідуальних суб'єктів права знайшли відображення в працях А. П. Альгіна, В. А. Абчука, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, Б. В. Бірюкова, У. Бека, І. Валлерстайна, М. Вебера, Е. Гобсбаума, М. С. Гринберга, Р. Давіда, К.-Ж. Спінози, М. В. Коваліва, В. В. Копейчикова, О. В. Копана, В. К. Колпакова, В. О. Котюка, В. А. Ліпкана, Р. Д. Льюїса, В. В. Мамчуна, В. А. Ойгензіхта, Х. Райфа, В. П. Стол-

бового, Т. А. Ріктора, О. К. Тихомирова, Е. Фромма, В. П. Чабана, В. О. Шамрая та ін.

Юридичне забезпечення безпеки людини має особливе значення, оскільки повинно мати правову форму та гарантуватися діяльністю правоохоронних і судових органів. Правове забезпечення безпеки особи ставить своїм завданням обґрунтування єдиної законодавчої політики держави в цій сфері. Приймаються різні юридичні акти про економічну, військову, продовольчу, радіаційну, інформаційну, технологічну та іншу безпеку. Підготовлені законопроекти про екологічну й інформаційно-психологічну безпеку. Нині виникла проблема біологічної і генетичної безпеки людини. Включення правових аспектів в системний підхід обумовлене неблагополучним станом безпеки людини в Україні. Необхідність захисту особи від потенційних небезпек – природних, техногенних, антропогенних, екологічних, соціальних сьогодні є більш ніж очевидною.

Проте активна правотворчість в тих або інших галузях – це півсправи. Необхідне чітке і грамотне виконання законодавства «знизу доверху». Насамперед це стосується діяльності владних структур, їх правової культури, оскільки не можна упевнено говорити про безпеку людини, її права, якщо органи державної влади й управління ігнорують закон. У цих випадках громадянам доводиться захищатися від самої держави, оскільки вона часто вирішує свої питання за рахунок цивільних прав громадян, діє всупереч їхнім правам і законним інтересам.

Діяльність будь-якого суб'єкта права в умовах загроз і невизначеності має базуватись на розрахунках імовірності настання негативних наслідків [2, с. 89]. Це фактично розрахунок захисту і наслідків захисту від загроз та небезпек правового походження.

Захищатися громадянам України доводиться і від непродуманого, антиправового законодавства, яке створює труднощі

в практичній реалізації права і законних інтересів більшості громадян України, реальну небезпеку їх життєдіяльності. Такий захист здійснюється шляхом страйків, мітингів, демонстрацій, самооборони, бездіяльності, прямої непокори неправовому закону і т. п.

Безпека громадян в суспільстві – це передусім обов'язок держави надійно захищати людину від злочинних посягань, забезпечити її право на життя, недоторканність житла, майна. У цих питаннях законодавець у великому боргу перед громадянами України.

У сучасній науковій літературі є різні значення безпеки особи (людини), під якою, зокрема, розуміють: а) захищеність умов, що забезпечують реалізацію прав і свобод особи та можливості для її саморозвитку; б) стан захищеності особи від чинників небезпеки на рівні її особистих інтересів і потреб; в) соціальна захищеність особи, яка забезпечує збереження самої особи та її життєво важливих функцій відповідно до можливостей суспільства; г) здатність розвиватися і самореалізовуватися за наявності загроз та небезпек фізичного, психологічного й іншого характеру на основі формування нових властивостей і якостей, використання загроз та небезпек як стимулів розвитку.

Різносторонність потреб особи дозволяє стверджувати, що поняття її безпеки містке і багатогранне. Можна виділити такі аспекти цієї безпеки: а) особиста (фізична) безпека особи – захищеність її життя, здоров'я, честі й гідності; б) цивільна (політична) безпека – забезпечення реалізації проголошених політичних прав і свобод; в) екологічна безпека – право на сприятливе навколишнє середовище; г) майнова безпека – забезпеченість і захист майнових прав; ґ) підприємницька безпека – захист від кримінального підприємництва, проявів монополізму і недобросовісної конкуренції; д) інформаційна безпека припускає, з одного боку, неприпустимість збирання, зберігання, ви-

користання і розповсюдження інформації про приватне життя особи без її згоди, а з другого – вільний доступ до інформації, зокрема, про факти і обставини, що створюють загрозу для життя і здоров'я людей; е) трудова безпека – праця в умовах, що відповідають вимогам безпеки і гігієни; заборона примусової праці; захист від безробіття; є) споживча безпека – право споживачів на придбання товарів і послуг належної якості, що гарантує безпеку їх життя і здоров'я [3, с. 90].

Забезпечення безпеки особи включає реальне забезпечення права і свобод громадян, духовний та інтелектуальний розвиток, гідний і гарантований державою мінімум умов існування. Проблема забезпечення безпеки особи є однією з ключових у сучасній соціально-політичній обстановці й має скласти основу політики відродження України.

Забезпечення безпеки громадянина України, її населення є конституційним обов'язком держави, всіх гілок влади. Держава зобов'язана всіма доступними заходами, можливостями, які вона має в своєму розпорядженні, своєю політикою захищати людину, охороняти її права і свободи. На захист людини мають спрямовуватися зусилля не тільки державних правоохоронних органів, а й громадських структур. У цьому ж напрямі має проявлятися науковий та інтелектуальний потенціал суспільства. Людина – головна цінність суспільства, ключовий напрям всієї державної політики.

Сучасна правова система України має потенційні можливості для свого вдосконалення. Головним є те, що не отримала поки належного правового статусу власне ідея безпеки людини. Документи говорять про ті або інші права і свободи, що безумовно відображають життєво важливі інтереси людини, але про саму безпеку людини як самостійну категорію не йдеться [4, с. 76]. Якби була визначена повна система життєво важливих інтересів особи, це

створило б можливість практично досягти створення мінімальних умов існування людини в Україні. Заходи безпеки повинні бути закріплені в Законі України «Про основи безпеки людини», а також у законах про забезпечення окремих видів безпеки. На законодавчому рівні слід визначити коло загроз безпеці людини і встановити заходи протидії ним. Перенесення проблеми в площину практичної реалізації дозволило б створити надійний критерій оцінки дій кожного суб'єкта правових відносин.

Безпека людини розглядається як основний предмет і в міжнародному праві. Так, наприклад, Загальна декларація прав людини проголосила право кожної людини на життя, свободу і особисту недоторканність (ст. 3), заборонила рабство (ст. 4), тортури і жорстоку, нелюдську або принижуючу гідність поведінку (ст. 5), встановила вільне пересування (ст. 13), свободу думки, совісті й релігії (ст. 18).

Перші акти забезпечення міжнародно-правової безпеки людини стосувалися жертв війни (військова безпека). Серед них Декларація про заборону окремих способів і засобів ведення військових дій і зброї масового знищення (Женевські конвенції, 1949), про поліпшення стану поранених, хворих і військовополонених, про захист цивільного населення в період озброєних конфліктів.

У подальшому світова спільнота почала реагувати і на інші загрози безпеці людини. До них можна віднести міжнародно-правові акти, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН: резолюція 37/194 «Принципи медичної етики» (1982 р.), резолюція 38/14 «Друге десятиліття дій по боротьбі проти расизму і расової дискримінації» (1983 р.), резолюція 39/142 «Декларація про боротьбу проти незаконного обігу наркотиків і зловживання наркотичними засобами» (1984 р.), резолюція 40/34 «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою» (1985 р.), резолюція

41/128 «Декларація про право на розвиток» (1986 р.) та ін. [5, с. 43].

Наявність сукупності міжнародно-правових норм, що забезпечують права і свободи особи в усіх сферах її життєдіяльності, можна розцінювати як один з чинників юридичної безпеки. Доктринальний аналіз змістовного наповнення цього поняття дозволяє характеризувати його як один з основних елементів механізму забезпечення безпеки людини, що має на меті правове забезпечення заходів щодо усунення загроз життєво важливим інтересам людини і створення необхідних умов для її нормальної життєдіяльності, зокрема попередження й усунення негативних чинників, які виступають як непрямі джерела небезпеки.

Акти міжнародного права відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки людини й реалізації гарантій її статусу, додаючи цілісності й завершеності всій системі міжнародної безпеки індивіда. Норми міжнародного права забезпечують стан захищеності та можливості відновлення прав і свобод особи як мінімальну умову безпеки індивіда. Особливо важливим тут є визнання всіма державами пріоритету міжнародного права над внутрішньодержавним. Міжнародно-правове забезпечення безпеки людини безпосередньо пов'язане з об'єктивним процесом глобалізації міжнародного правового простору, який припускає необхідність відповідної модернізації внутрішньодержавного законодавства й усунення його неузгодженості та суперечностей з міжнародними нормами, що стосуються забезпечення права, свобод і безпеки індивіда. Відповідно до загальної схеми загрози безпеці юридичного характеру розрізняють залежно від того, звідки вони виникають: від самої людини (внутрішні) або від її оточення (зовнішні).

Внутрішні загрози юридичного спрямування – це негативне ставлення людини до правових цінностей. Це виявляється в не-

знанні права та юридичної організації суспільства, що породжує юридичні помилки і обмежує можливості використання правових засобів захисту своїх життєвих інтересів; свідомих правопорушеннях, що ведуть до виникнення конфліктів і настання відповідних шкідливих наслідків; соціально-правовій пасивності у вигляді відмови від участі в суспільно-політичних заходах (виборах, референдумах, зустрічах з депутатами і т. п.).

Зовнішні загрози – це негативні прояви внутрішніх загроз юридичного характеру, що виходять від інших осіб, доповнені вадами у сфері права і правозастосування, зокрема у вигляді зловживань правом органами державної влади і управління, іншими установами й організаціями у своїй діяльності.

Розподіл загроз на внутрішні й зовнішні переважно умовний і ґрунтується на принципі «чого більше». Наприклад, суїцид або віктимність в окремих ситуаціях можуть бути наслідком суто особистих, переважно негативних психічних властивостей і станів, але в більшості випадків вони проковуються зовнішніми чинниками, що накладаються на внутрішні, ослаблюючи здатність особи протидіяти конкретній життєвій ситуації. Таким чином діє і зовнішня загроза: один і той же чинник може для однієї особи викликати небезпечний стан, а другу, навпаки, мобілізувати.

Не зменшуючи значущості внутрішніх загроз в юридичній безпеці, слід, все-таки, визнати домінуючими зовнішні загрози, які так чи інакше продукують загрози внутрішні. Ось лише деякі явні небезпеки юридичного характеру:

- неповнота і суперечність правового регулювання окремих видів відносин, що забезпечують безпеку людини. Найбільш слабким є правовий контроль у сфері забезпечення інформаційною, генетичною, репродуктивною, духовною, екологічною і деякими іншими видами безпеки;
- повна відсутність в законодавстві пріоритету соціальних цінностей;

- правова незабезпеченість політичних і економічних заходів. Нормативно-правова база України, з одного боку, надмірна, а з другого – неповна, що створює величезне поле можливостей для зловживань у сфері прав і свобод громадян, живить корупцію серед державних службовців;
- політика «закритих дверей», що означає грубе бюрократичне свавілля окремих осіб органів державної влади і управління, в результаті якого звернення громадян зі скаргами і заявами до цих посадових осіб стає проблемою, що вирішується тільки з допомогою хабара;
- судова тяганина;
- неправосудне виконання кримінальних покарань;
- значна вартість юридичних послуг;
- корпоративна безвідповідальність осіб, зобов'язаних забезпечувати безпеку громадян, але які при цьому створюють небезпечні стани. У ЗМІ багато йдеться про випадки захисту «честі мундира» чиновників судових, інших правоохоронних органів, що відводять від відповідальності тих осіб, які всупереч своїм обов'язкам, загрожують безпеці людей [6, с. 11].

«Існує безліч інших загроз юридичного характеру, що ставлять громадян в небезпечний стан. Особливо слабо захищеніми юридично виявилися особи без певного місця проживання, які не мають реєстрації, вимушені «переселенці», громадяни України, які перебувають за кордоном, проживають у місцях озброєних конфліктів, інваліди і т. п.» [7].

Поняття безпеки людини має знайти місце в правовій культурі суспільства і кожного його члена. Людина зі своїми правами і свободами, у т. ч. й правом на безпеку повинна посідати головне місце в законодавстві. Водночас діяльність усіх державних інститутів має будуватися з урахуванням інтересів безпеки людини. Насамперед

це стосується правоохоронних органів, судових і силових структур.

Можна виокремити такі напрями в діяльності органів внутрішніх справ із забезпечення безпеки людини: а) попередження, розкриття і розслідування злочинів, замаху на злочин (включаючи забезпечення безпеки потерпілих від злочинів, свідків тощо); б) безпека у правозастосовній діяльності поза правопорушеннями (видача дозволів на вогнепальну зброю, управління транспортом і т. ін.); в) забезпечення безпеки людей при застосуванні заходів примусу, зброї, спецзасобів тощо; г) гарантування безпеки осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі; ґ) забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ України при виконанні ними професійних обов'язків. Акцент у роботі правоохоронних органів необхідно зробити не на покарання й обмеження прав людини, а на захист її прав і свобод, надання їй соціальної допомоги.

Головні загрози національній безпеці викладені в Законі України «Про основи національної безпеки України», в найближчій перспективі вони не мають військової спрямованості, мають переважно внутрішній характер, зосереджені на внутрішньополітичній, економічній, соціальній, екологічній, інформаційній і духовній сферах, що свідчить про їх нерозривний зв'язок із проблемою дотримання і гарантій забезпечення прав та законних інтересів громадян України [5, с. 17].

Повноцінне забезпечення юридичної безпеки фізичних осіб має відбуватися через правове закріплення прав і свобод людини, рівноправ'я, неприпустимість дискримінації за ознакою мови, статі, релігії, національності або віросповідання. У зв'язку з цим уявляється доцільним ще раз повернутися до проблеми забезпечення й гарантування прав людини в нашій країні, докладніше ознайомитися з сучасним розумінням і змістом прав людини, а також заходами і заходами їх захисту.

Права людини та їх гарантії, визнані шляхом ратифікації відповідних міжнародних багатосторонніх договорів (Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод тощо), є єдиними офіційно визнаними в світі загальнолюдськими цінностями, покликаними забезпечити громадянам гідне життя, що гарантується й охороняється авторитетом держави, забезпечити їх від воєнних конфліктів та інших соціальних катаклізмів.

Проте стверджувати сьогодні, що проблема загрози основним правам і свободам людини вирішена, а уряди всіх країн повернулися обличчям до людини, підстав, на жаль, немає. Військові події тільки останніх півтора-двох десятиріч років в Афганістані, Персидській затоці, Югославії, Іраку, інших гарячих точках свідчать про те, що держави, як і раніше, прагнуть вирішувати політичні, економічні й інші проблеми за рахунок людини, ігноруючи права громадян своїх і чужих країн.

Не обійшла ця доля й Україну. В результаті шоків реформ утворився жахливий розрив між теорією і практикою прав людини, точніше – між формальним їх визнанням, проголошенням, законодавчим закріпленням і реальним втіленням в життя, неможливістю користуватися ними. Середньостатистичний український громадянин не доживає до пенсійного віку. Різко скорочується чисельність населення України, розповсюджуються небезпечні захворювання: туберкульоз, серцево-судинні, СНІД, венеричні хвороби, наркотизм і алкоголізм. У край тяжкому становищі знаходяться діти, майже в злиднях проживають люди похилого віку, скорочується інтелектуальний потенціал України, під загрозою опинився її генофонд. Все це відбувається на тлі надзвичайно забрудненого екологічного місця існування людини. Деградує і духовне начало в житті людини.

Справа не тільки в труднощах перехідного періоду, спадщині недавнього минулого.

На жаль, навіть нові підходи до прав людини залишилися суто теоретичними або перейшли в декларації і популістські гасла. Права людини як були, так і залишилися на папері. Отже, цю проблему можна конкретизувати і звести до проблеми юридичної безпеки прав громадян. Процес розбудови в Україні цивілізованої правової держави висунув на одне з перших місць потребу забезпечення ефективного правового захисту громадян від свавілля посадових осіб і органів управління, що безпосередньо пов'язане з юридичною безпекою кожного члена суспільства.

Особисті (цивільні), політичні, соціально-економічні, культурні права і свободи охоплюють інтереси індивіда у всіх сферах його життєдіяльності. Механізми захисту всієї системи цих прав і свобод людини і громадянина в Україні покликані забезпечити юридичну безпеку громадянина в суспільстві й державі.

Характер багатьох конституційних прав і свобод, невід'ємних від людини, робить непотрібною будь-яку юридичну діяльність громадянина, спрямовану на їх отримання, оскільки «їх здійснення виражається в пев-

ному фактичному стані суб'єкта, який безперервно користується благами у вигляді прав і свобод і при цьому це користування прямо не пов'язане з дією або бездіяльністю» [8]. Реалізація конституційних прав і свобод виражається в діях держави з попередження, припинення неправомірних посягань на права і свободи громадянина, покарання правопорушників, відшкодування збитку. І лише при необхідності громадянин сам здійснює активні, юридично значущі дії із захисту своїх прав і свобод.

Існує й інший аспект забезпечення державою прав і свобод громадян. Обмеження цих прав має місце в законодавстві. Не дивлячись на те, що категорія «правове обмеження» в юридичній літературі зустрічається досить часто, ступінь її наукової розробки як на загальнотеоретичному, так і галузевому рівнях, бажає кращого.

У висновку зазначимо, що найбільш важливими є питання, пов'язані з тим, хто і як (за якими критеріями) має право встановлювати межі прав і свобод, а також питання чіткого визначення ситуацій, коли правомірне обмеження прав перетворюється в їх дискримінацію.

Список використаної літератури

1. Юридичний ризик та юридична безпека : моногр. – [Текст]. – / В. О. Заросило, Д. О. Беззубов, О. В. Дудник, В. М. Тімашова. – К. : Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, 2012. – 300 с.
2. Райфа Г. Анализ решений: введение в проблематику выбора в условиях неопределенности / Г. Райфа ; пер. с англ. З. И. Кравец ; под ред. С. В. Емельянова ; послеслов. Э. Л. Наппельбаума. – М. : Наука, 1977. – 407 с.
3. Рамоне И. Геополитика хаоса / И. Рамоне ; пер. с фр. – М. : Мысль, 2001. – 467 с.
4. Риктор Т. Л. Риск в условиях социальной нестабильности (социально-философский анализ) : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.03 / Т. Л. Риктор. – Донецк, 2005. – 210 с.
5. Теоретичні основи безпеки: розвиток і становлення : моногр. / В. О. Заросило, Д. О. Беззубов, С. А. Подоляка та ін. – К. : МП «Леся», 2013. – 180 с.
6. Беззубов Д. О. Суспільна безпека (організаційно-правові засади забезпечення) : моногр. – К. : МП «Леся», 2013. – 452 с.
7. Сальников В. П. Безпека людини в системі правової культури : мат. міжн. наук.-практ. конф. «Безпека людини і злочинність» // Держава і право. – 1995. – № 12. – С. 114.
8. Саричева І. Конституційна безпека: проблеми і перспективи // Україна і світ. – 1997. – № 15. – С. 32-35.